

Fai 'e Tad R. Callister
Palesiteni Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

Mātu'á: Tefito'i Kau Faiako 'o e Ongoongolelei ki He'enu Fānaú

I hono fakalūkufuá, ko e 'apí 'a e 'ātakai lelei taha ki hono ako i 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

Na'e pehē 'e Peni Kāsoni, "Na'á ku hoko ko e tokotaha ako kovi taha 'i he kotoa 'o e kalasi 5." Na'e sivi fika 'a Peni he 'aho 'e taha pea na'e 'i ai ha fika 'e 30. Na'e fakatonutonu ia 'e he taha ako na'e 'i mui 'iate iá peá ne fakafoki ange. Na'e kamata ui 'e he faiakó, Mīsisi Viliamisoni, e hingoa 'o e tokotaha ako takitaha ke 'eke honau māká. Faifai pea a'u kia Peni. Koe'uhí ko 'ene maá, na'á ne tali le'ó si'i ange pē. Ne fakakaukau 'a Mīsisi Viliamisoni, na'á ne pehē "9," peá ne tali mai ko ha fakalakalaka lelei ia 'a e ma'u 'e Peni 'a e fo'i 9 mei he 30. Na'e kaila atu leva 'a e tokotaha 'i mui 'ia Peni, "Oku 'ikai ko e hiva! Na'e 'ikai tonu ha 'ane fika." Na'e pehē 'e Peni na'á ne faka'amu ke pulia hifo ai pē he falikí.

'I he taimi tatau, na'e fehanga-hangai 'a Sōnia, ko e fa'ē 'a Pení, mo ha 'ane ngaahi palopalema. Na'á ne ha'u mei ha fānaú 'e toko 24, na'e

ngata pē 'ene akó 'i he kalasi tolú, pea 'ikai lava 'o laukonga. Na'á ne mali 'i hono ta'u 13, vete mali, pea ohi hake hono ongo fohá 'i he feitu'u faka'ofa taha 'o Tituloití. Ka neongo ia, na'á ne fakafalala pē kiате ia pea ma'u mo ha tui mālohi 'e tokoni'i ia mo hono ongo fohá 'e he 'Otuá kapau te nau faka-hoko 'enu tafa'akí.

'I ha 'aho 'e taha na'e hoko ai ha liliu mahu'inga 'i he'ene mo'uí mo hono ongo fohá. Na'á ne fakatoka-nga 'i 'oku 'i ai ha laipeli 'i he 'api

'o e kakai lavame'a 'okú ne fakama'a honau 'apí—'oku nau laukonga. Hili e ngāuē na'á ne foki ki 'api pea tama-te'i e televisoné 'a ia ne mamata ai 'a Peni mo hono tokouá. Na'á ne pehē: 'Oku fu'u lahi ho'omo sio televisoné. Kamata 'i he taimí ni, te mo sio pē 'i ha polokalama 'e tolu he uike. Te mo 'alu ki he laipelí 'i ho'omo taimi 'ataá—lau ha tohi 'e ua he uike pea 'omi ha lipooti kiате au.

Na'e 'ohovale e ongo tamaiki ta-ngatá. Na'e pehē 'e Peni kuo te'eki ke ne lau ha tohi 'i he kotoa 'ene mo'uí tukukehe pē 'i hono fie ma'u ke ne fai ia 'i he akó. Na'á na fakafepaki, lā-unga, mo fakafekiki, ka na'e 'ikai hano ola. Na'e manatu leva 'a Peni 'o pehē, "Na'á ne fakamahino'i e me'a na'á ne fie ma'ú. Na'e 'ikai ke u sai'ia he laó, ka na'e liliu 'eku mo'uí 'e he'ene vili-taki ke sio 'okú ma fakalakalaká."

Pea na'e hoko ha liliu ma'ongo-onga. 'I he'ene kalasi fitú na'á ne tu'u-kimu'a 'i he kalasí. Na'á ne hoko atu ki he 'Univēsití Yale 'i ha sikolasipi, hili iá ne hoko ki he Johns Hopkins Medical School, pea 'i hono ta'u 33, na'á ne hoko ai ko e pule 'o e va'a ki he longa'i fānaú pea mo ha toketā faitafa 'iloa 'i māmani. Na'e malava fēfē nai ia? Koe'uhí pē ko ha fa'ē, 'a ia na'e si'isi'i e ngaahi lelei 'o e mo'uí na'á ne ma'ú, pea ne fakahoko totonu hono fatongia ko e mātu'á.¹

'Oku fakamatala e lolofolá ki he fatongia 'o e mātu'á—ko hona fatongiá ke ako'i ki he'ena fānaú 'a e "tokāteline 'o e fakatomalá, tui kia Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otuá mo'uí, pea mo e papitaisó mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní" (T&F 68:25).

'I hotau fatongia ko e mātu'á 'oku tau hoko ai ko e kau faiako mahu-inga taha 'o e ongoongolelei mo e

fa'ifa'itaki'anga ki he'etau fānaú—'oku 'ikai ko e pisopé, Lautohi Faka-Sāpaté, Kau Finemuí pe Kau Talavouí, ka ko e mātu'á. 'I he'etau hoko ko 'enau kau faiako mahu'inga taha 'o e ongo-ongolelé, te tau lava 'o ako'i ki ate kinautolu 'a e mālohi mo e mo'oni 'o e Fakalelé—ko hai kinautolu mo e taumu'a fakalangí—pea 'i hono fai iá 'oku 'oange ai ki ate kinautolu ha fakava'e mālohi ke nau langa ai. 'I hono faka'osí, ko e 'apí 'a e 'ātakai lelei taha ia ki hono ako'i 'o e ongoongolelé 'o Sisū Kalaisí.

'I he ta'u nai 'e taha kuohilí na'á ku 'alu ai 'i ha fatongia ki Peiluti, Lapanoni. Lolotonga 'eku 'i aí, na'á ku 'ilo ai ha ki'i ta'ahine ta'u 12, ko Sela. Na'e ului 'ene ongomātu'á mo hano ongo ta'okete ki he Siasí 'i Lumēnia ka na'e fie ma'u ia ke nau foki ki honau fonua tupu'angá 'i he kei ta'u 7 pē 'a Selá. Na'e 'ikai tu'u e Siasí 'i honau fonua tupu'angá, ne 'ikai ha ngaahi 'iuniti ne fokotu'utu'u, 'ikai ha polokalama Lautohi Faka-Sāpate, pe Kau Finemuí. Hili ha ta'u 'e nima na'e 'ilo 'e he ki'i fāmilí ko 'ení ha kolo 'o e Siasí 'i Peiluti, pea kimu'a peá u tū'uta atú, na'e ha'u 'a Sela mo hono ongo ta'oketé ke papitaiso. Lolotonga 'eku 'i aí, na'á ku fakahoko ha fakataha lotu fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'uí. Na'e toutou hikinima 'a Sela 'o tali e ngaahi fehu'í.

Hili e fakatahá, peá u 'ilo'i na'e si'isi'i 'ene fetu'utaki mo e Siasí, na'á ku fehu'í ki ate ia, "Sela, na'e anga fēfē ho'o 'ilo 'a e tali ki he ngaahi fehu'í ko iá?" Na'á ne tali mai leva, "Na'e ako'i au 'e he'eku fa'éé." Na'e 'ikai tu'u e Siasí 'i honau koló, ka na'a nau ma'u e ongoongolelé 'i honau 'apí. Ko 'ene fa'éé 'a 'ene tefito'i faiako 'i he ongoongolelé.

Ko 'Inosi na'á ne pehē, "Ko e ngaahi lea 'a ia kuó u fanongo tu'o lahi ki hono lea 'aki 'e he'eku tamái 'o kau ki he mo'ui ta'engatá pea mo e fiefia 'a e kau mā'oni'oni, na'e tō mamafa ia ki hoku lotó" ('Inosi 1:3). 'Oku 'ikai toe fehu'ia ko hai e tefito'i faiako 'a 'Inosi 'i he ongoongolelé.

'Oku ou manatu'i 'eku tokoto 'i he tafa'aki 'o 'eku tangata'eikí 'i he'ene tangutu 'i he ve'e afí 'o lau e folofolá mo e ngaahi tohi lelei kehé. 'Oku ou

manatu'i e ngaahi kaati na'á ne tauhi 'i he kato hono soté ne hiki ai e ngaahi kupu'i lea 'o e folofolá mo Seikisipia pea mo e ngaahi fo'i lea fo'ou te ne ma'uloto mo akó. 'Oku ou manatu ki he ngaahi fehu'í mo e fealélea'aki kau ki he ongoongolelé 'i he tēpile kaí. 'Oku ou manatu'i 'a e ngaahi taimi lahi ne 'ave ai au 'e he'eku tangata'eikí ke mau 'a'ahi ki he kau toulekeleká—mo 'ema kumi e 'aisikilimi pe ko ha moa ke fakaefiafi 'a ha taha kehe pe ko 'ene lulululu faka'osi pea foaki ha pa'anga 'i hono nimá. 'Oku ou manatu'i 'a e ongo'i fiefia mo e loto-holi ke hangē ko iá.

'Oku ou manatu'i 'eku fine'eikí, 'i hono ta'u 90 nai, 'i he'ene feime'atokoni 'i he peito 'i hono fale nofo'angá peá ne hū atu mo ha laulau me'akai. Na'á ku fehu'í pe ko 'ene 'alu ki fē. Na'á ne tali mai, "Ko 'eku 'alu 'o 'ave ha me'akai ki he kau toulekeleká." Na'á ku fakakaukau hifo, "Fine'eiki, 'okú ke toulekeleka." He 'ikai lava ke u fakahā ha hounga'ia fe'unga ki he'eku ongomātu'á, 'a ia ko 'eku ongo tefito'i faiako 'o e ongoongolelé.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a mahu'ingamālie te tau lava 'o fai 'i he'etau hoko ko e mātu'á ko hono ako'i ki he'etau fānaú 'a e mālohi 'o e lotú, 'o 'ikai ko e lotu angamahení pē. 'I hoku ta'u 17 nai, na'á ku tū'ulutui 'i hoku ve'e mohengá 'o fai 'eku lotu efiáfi. Na'e 'ikai te u 'ilo'i, na'e tu'u 'eku fine'eikí 'i he ve'e matapaá. 'I he'ene 'osí, na'á ne pehē mai, "Teta, 'okú ke kole ki he 'Eikí ke tokoni'i koe ke ma'u ha uaifi lelei?"

Na'á ku 'ohovale 'aupito 'i he'ene fehu'í. Na'e taumama'o ia mei he'eku fakakaukau. Na'á ku fakakaukau au ki he pasiketipoló mo e akó. Ko ia, na'á ku tali ange, "Ikai," peá ne tali mai, "foha, 'oku totonu ke ke fai ia, he ko e fili mahu'inga taha ia te ke fai." Ne tō mamafa e ngaahi lea ko iá ki hoku lotó, ko ia, 'i he ta'u 'e ono hoko hokó na'á ku lotua ai ke tokoni'i au 'e he 'Otuá ke u ma'u ha uaifi lelei. 'Io, pea na'á ne tali mo'oni 'a e lotu ko iá.

'I he'etau hoko ko e mātu'á, te tau lava 'o ako'i 'etau fānaú ke nau lotua e ngaahi me'a 'oku 'i ai hono ola ta'engatá—ke lotua ke ma'u e mālohi

ke mo'ui angama'a 'i ha māmani fonu 'ahi'ahi, ke talangofua, pea loto-to'a ke taukave'i 'a e mo'oni.

'Oku 'ikai toe veiveiua 'oku fakahoko 'e he tokolahi hotau to'u tupú 'enau lotu efiáfi, kae mahalo ko e tokolahi 'o kinautolu 'oku nau fefa'uhi mo e 'ulungaanga 'aki e lotu pongipongi fakatāutahá. 'I he'etau hoko ko e mātu'á, mo 'enau tefito'i faiako 'o e ongoongolelé, te tau lava 'o fakatonu-tonu 'eni. Ko e fē nai e mātu'a 'i he taimi 'o e Tohi 'a Molomoná na'e tuku honau ngaahi fohá ke mu'omu'a 'i he taú ta'e 'i ai ha sifa-fatafata mo e pā mo e heletā ke malu'i kinautolu mei he fili? Ka ko e tokofihā 'o kitautolu 'oku tau tukuange 'etau fānaú ke nau mavahe mei 'api he pongipongi kotoa ki he mala'etau fakatu'utāmaki tahá, ke fehangahangai mo Sētane, mo 'ene ngaahi 'ahi'ahí, 'o 'ikai ha'anau sifa-fatafata mo e pā mo e heletā fakalau-mālie 'oku ma'u mei he mālohi malu'i 'o e lotú? Na'e folofola 'e he 'Eikí, "Lotu ma'u ai pē, . . . ke ke lava 'o iku-na'i 'a Sētane" (T&F 10:5). 'I he'etau hoko ko e mātu'á te tau lava 'o tokoni ke fakatōkakano 'i he'etau fānaú 'a e 'ulungaanga mo e mālohi 'o e lotu pongipongi.

Te tau lava foki 'o ako'i 'etau fānaú ke faka'aonga'i fakapotopoto honau

taimí. I he taimi 'e ni'ihī, 'oku tau hangē ko Sonia Kāsoni, 'e fie ma'u ke tau tu'uma'u 'i he'etau tu'utu'uní 'i he 'ofa ke fakasi'isi'i e taimi sio televisone 'etau fānaú mo e ngaahi me'a faka'ilekitulōnika kehé 'a ia 'okú ne faka'aonga'i ki ai ha taimi lahi 'i he'e-nau mo'uí. Ka 'e ala fie ma'u ke tau taki honau taimí ki ha ngaahi 'ekitiviti 'aonga 'o e ongoongolelé. 'E malava ke 'i ai ha fakafetau 'i he kamata'angá, pea lāunga e ni'ihī, kae hangē ko Sonia Kāsoni, 'oku fie ma'u ke tau ma'u e vīsone mo ha holi ke fakahoko iá. 'E 'i ai e 'aho 'e mahino ki he'etau fānaú pea te nau hounga'ia 'i he me'a kuo tau fakahokó. Kapau he 'ikai ke tau fai 'eni, ko hai te ne toe fai iá?

'E malava ke tau fehu'i kotoa kiate kitautolu: 'oku ma'u nai 'e he'etau fānaú 'etau ngaahi ngāue fakalaumālié, faka'atamaí, mo mohu fakakaukau lelei tahá, pe 'oku nau ma'u e toenga hotau taimí mo e talēnití, hili 'etau lí'oa ki hotau fatongia faka-Siasí pe ngāue fakapa'angá? I he mo'ui ka hokó, 'oku 'ikai ke u 'ilo'i pe 'e 'i ai ha ngaahi tu'unga hangē ko e pīsopé pe palesiteni Fine'ofá, ka 'oku ou 'ilo 'e hoko atu pea faka'apa'apa'i e ngaahi tu'unga 'o e husepānití mo e uaiifí, fa'eé mo e tamaí, 'i he ngaahi maama 'oku 'ikai hano ngata'angá. Ko e 'uhinga ia 'e taha 'oku fu'u mahu'inga ai ke faka'apa'apa'i hotau ngaahi fatongia ko e mātu'a 'i he mā-maní kae lava ke tau mateuteu ki he ngaahi fatongia mā'ongo'onga tatau ko ia 'i he mo'ui hoko maí.

I he'etau hoko ko e mātu'á, te tau lava 'o hokohoko atu 'i he faka-papau ko ia he 'ikai tuku kitautolu 'e he 'Otuá ke tau tuenoá. 'Oku te'eki foaki mai 'e he 'Otuá ha fatongia kiate kitautolu ta'e 'omai mo ha tokoni fakalangí—'oku ou fakamo'oni ki he me'a ko iá. 'Ofa ke tau hoko 'i hotau fatongia fakalangí ko e mātu'á, pea fengāue'aki mo e 'Otuá, ko e kau faiako mahu'inga taha 'o e ongoongolelé mo e fa'ifa'itaki'anga ki he'etau fānaú, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Ben Carson, *Gifted Hands: The Ben Carson Story* (1990).

Fai 'e 'Eletā Jörg Klebingat
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Hū Lototo'a Atu ki he 'Afio'anga 'o e 'Otuá

I hono faka'aonga'i 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'e malava ke mou fakatupulaki ai homou lototo'a fakalaumālié kapau te mou loto fiamālie ke fanongo pea ngāue.

Te ke fakafuofua'i fēfē ho lototo'a fakalaumālie 'i he 'ao 'o e 'Otuá mei he 1 ki he 10? 'Okú ke ma'u nai ha fakamo'oni fakatāutaha 'oku fe'unga ho'o ngaahi ngāue 'i ho'o hoko ko e mēmipa 'o e Siasí ke ma'u ai e mo'ui ta'engatá? Te ke lava nai ke pehē 'oku hōifua 'a e Tamai Hēvaní kiate koe? Ko e hā 'okú ke fakakaukau ki ai kapau te ke 'initaviu fakatāutaha mo e Fakamo'uí 'i ha miniti 'e taha mei heni? 'E lahi nai ho'o fakakaukau ki he angahalá, faka'ise'isá, mo e ngaahi tōnounou, pe te ke 'amanaki fiefia atu ki ai? Te ke sio nai kiate Ia pe te ke hanga kehe? Te ke momou pe te ke laka lototo'a atu kiate Ia?

I he taimi 'oku 'ikai lava ai e filí 'o fakaloto'i e Kaingalotu ta'e haohaoa kae loto vilitaki 'o hangē ko kimoutolú ke lí'aki ho'omou tui ki ha 'Otuá fakatāutaha mo 'ofá, 'okú ne faka'aonga'i ha ngaahi founa fulikivanu ke mou vā mama'o ai mo e 'Otuá. 'Oku 'ilo 'e he filí ko e tui kia Kalaisí—'a e tui 'okú ne 'omi hokohoko 'a e ngaahi

'alo'ofa ongongofuá mo e mana lalahí—'oku fehokotaki ia mo ha loto-falala fakatāutaha 'oku mou vilitaki ke fili ki he totonú. I he 'uhinga ko iá 'okú ne feinga ai ke ma'u homou lotó ke lohiaki'i koe—'a e ngaahi loi 'oku lotomamahi e Tamai Hēvaní 'iate kimoutolu, he 'ikai lava ke mou ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei, pea 'oku 'ikai ha 'uhinga ia ke toe feinga ai, he 'oku lelei ange tokotaha kotoa 'iate koe, 'okú ke ta'e taau, pea mo ha ngaahi filio'i kehekehe 'e lauafe 'o e taumu'a tatau pē ko iá.

Kapau te mou tuku e ngaahi loi ko 'ení ke ne fakatupu ha ongo'i ta'e taau 'iate kimoutolu, he 'ikai lava ke ke hū lototo'a atu ai ki he 'afio'anga 'o e 'Otuá. Ko e hā pē ha me'a 'oku mou fai, pe lotua, pe 'amanaki lelei 'oku mou ma'u ki ha mana, 'e 'i ai ma'u pē ha loto veiveiua fe'unga ke ne faka'auha māmālie ho'omou tuí—'o 'ikai ko ho'omou tui pē ki he 'Otuá, ka ko ho'omou loto-falala kiate kimoutolú. 'Oku 'ikai fakafiefia